

Òwe Yorùbá Gégé bí Àpẹẹrẹ Ọnà-èdè Alálatinúdá Ajẹmẹwà: Kò Gbọdò Kú

Provérbios yorubás como exemplo de linguagem criativa: ela não deve morrer

Raphael Ayodeji ADESUYAN, PhD *

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0006-2088-9136>

ÀSAMỌ

Ìṣẹ̀ àpilẹ̀kọ̀ yìí ṣe àgbéyẹ̀wò òwe èdè Yorùbá tó jẹ́ mọ́ èkọ́ ilé àti ipètùsááwò láwùjọ Yorùbá. Yorùbá gbà pé òwe jẹ́ ọ̀kan lára àwọn ọ̀nà-èdè ajẹmẹwà alálatinúdá èyí tó jẹ́ orisun ìmọ́ èkọ́-ilé àti ipètùsááwò. Èdè Yorùbá jẹ́ ọ̀kan lára èdè abínibí ní Nàìjíríà tí ó ní olùsọ mílìyọ̀nù ọ̀gbọ̀n. Wọn tún n sọ ọ́ ní Benin, Togo, Siera-Leone, Brazil, Cuba, Trinidad àti Tobago, Amẹ́ríkà abbl. Ó jẹ́ èdè olóhùn tó ní ihun Olùwà-Ọ̀rọ̀-Ìṣe-Àbò (Subject-Verb-Object). Ó jẹ́ èyà ipín èdè Benue Congo titun. Àmúlò òwe láwùjọ lóde òní kò dàbí ti àtijọ́ mọ́. Àwọn àgbàlagbà tí wọn máa n pa òwe nípasẹ̀ ìrírí wọn ti n dínkù. Àwà ọ̀dọ́ tí a sì wá kò ní ìrírí tó jínlẹ̀ tí ó sì lè mú kí a máa pa òwe láwùjọ. Ọ̀pọ̀ àwọn ọ̀dọ́ tí a fọ̀rọ̀ wá lẹ̀nu wò nípa ìmọ́ wọn nínú òwe pípa ní pàtàkì èyí tó jẹ́ mọ́ èkọ́-ilé àti ipètùsááwò ni wọn kùnà. Ipènjà lèyí, tó n wá àmójúto ní kiákíá. Ìdí nìyí tí a fi dájú lé ìṣe iwádìí yìí, kí á lè wá ojútùú sí ìṣòro yìí, kí àwọn òwe wa má ba kú. Tíòrì ibára-ẹ̀ni-gbẹ̀-pọ̀-láwùjọ àti ti ipètùsááwò ni a mú ló nínú ìṣe yìí. Ọ̀gbọ̀n iwádìí tí a mú ló fún àkójopọ̀ èdè fáyẹ̀wò ni títọ̀ àwọn olùsọ èdè yìí tí ojọ́ orí wọn bèrẹ̀ láti àádọ́ta sí ọ̀gọ̀rìn lọ́ fún oríṣíríṣi òwe àti àmúlò wọn. A wo àwọn iwé àti ìṣe àpilẹ̀kọ́ lórí òwe wò. A wo orí ẹ̀rọ ayélujára bákan náà. Àbájáde ìṣe yìí jẹ́ ká ní ìmọ́ nípa oríṣíríṣi àwọn òwe Yorùbá bó ti ṣe kan èkọ́-ilé àti ipètùsááwò. Ó wúlò fún kíkọ́ ọ̀mọ́ ní iwà ọ̀mọ̀lúwàbí èyí tó máa n ṣe ìgbéláruge àṣà, ìṣe àti ìgbàgbọ́ àwọn Yorùbá, tó sì n yorí sí ibára-ẹ̀ni-gbẹ̀-pọ̀ alálaáfíà. Nínú ìṣe yìí, a wo oríkì, ẹ̀dà káráyẹ̀ àti iwúlò òwe ní pàtàkì òwe fún èkọ́-ilé àti ti ipètùsááwò. A wo “Yorùbá” gégé bí ọ̀nà ibánisọ̀rọ̀ àti àwọn èyà kan. Òwe mú kí àyípadà dé bá àwùjọ sí rere. Ipa tó n kó nínú ipètùsááwò láwùjọ kò kéré. Àwọn iwúlò wònyí ni òwe kò fi gbọdò kú.

KÓKÓ Ọ̀RỌ̀

Òwe, Ède, Ọ̀nà-èdè, Ajẹmẹwà Alálatinúdá

RESUMO

Este artigo examina os provérbios iorubás relacionados à educação doméstica e à reconciliação na sociedade iorubá. Os iorubás acreditam que os provérbios são uma das artes da linguagem criativa, fonte de conhecimento sobre educação doméstica e reconciliação. O iorubá é uma das línguas indígenas da Nigéria, com trinta milhões de falantes. Também é falado no Benim, Togo, Serra Leoa, Brasil, Cuba, Trinidad e Tobago, Estados Unidos, etc. É uma língua tonal com estrutura sujeito-verbo-objeto. É um novo dialeto benue-congo. O uso de provérbios na sociedade atual não é o mesmo do passado. O número de adultos que usam provérbios com base em suas experiências está diminuindo. Nós, jovens, não temos a experiência profunda que nos leva a usar provérbios na sociedade. Muitos jovens que entrevistamos sobre seu conhecimento de provérbios, especialmente aqueles relacionados à educação doméstica e ao perdão,

* Associate Professor, Department of Yorùbá, Adéyemí Federal University of Education, Ohódó, Ohódó State, Nigeria, E-mail: radesuyan1@gmail.com

fracassaram. Este é um desafio que precisa de atenção urgente. É por isso que empreendemos este projeto de pesquisa, para encontrar uma solução para este problema, para que nossos provérbios não morram. A teoria da interação social e do perdão foi utilizada neste trabalho. O método de pesquisa utilizado para a coleta de dados foi entrevistar falantes dessa língua, com idades entre cinquenta e oitenta anos, para vários provérbios e seus usos. Analisamos livros e artigos sobre provérbios. Também consultamos a internet. Os resultados deste trabalho nos deram conhecimento sobre vários provérbios iorubás relacionados à educação doméstica e à reconciliação. Eles são úteis para ensinar às crianças boas maneiras que promovem a cultura, os costumes e as crenças iorubás, e levam à coexistência pacífica. Neste trabalho, examinamos a poesia, o mundo e os usos dos provérbios, especialmente aqueles para a educação doméstica e a reconciliação. O "iorubá" é visto como um meio de comunicação e um meio de comunicação entre certas tribos. Os provérbios trazem mudanças positivas na sociedade. Seu papel na reconciliação social não é pequeno. Esses são os usos que os provérbios não devem ser esquecidos.

PALAVRAS-CHAVE

Provérbios, Língua, Linguagem, Escrita Criativa

Tíṭòrì Àmúlò

Àwọn onímọ máa ní fi ojú wo tíṭòrì gégé bí ilàná tí a fi ní mọ bí isẹ ọnà kan se tẹwòn sí. Tíṭòrì tí a fẹ́ fi yẹ isẹ yí wò ní tíṭòrì ifojú-ìmọ-ibára-ẹni-gbé-pò-wo-lítírésò. Hippolyte Taine (1963-1993) ni ẹni àkókó tó se àgbékalẹ tíṭòrì yí. Ó fi hàn pé tí a bá ní ìmọ kíkún nípa àwùjọ kan, ìmọ lítírésò inú àwùjọ bẹẹ kò seé fowó rọ sẹyin. Ìmọ ibára-ẹni-gbé-pò àti tí lítírésò tí wón jẹ omọ iyá ní a mọ sí sosiólójì lítírésò (Adéyemí 2006:31). Ohun tó jẹ tíṭòrì yí lógún ní bí àwọn ènìyàn àwùjọ se ní bá ara wón se pọ àti pàtàkì àyọrisí ibásepọ bẹẹ. Ó kan isesí, ihùwàsí, igbàgbọ, àṣà àti ètò àwùjọ bí ó se ní fara hàn nínú isẹ ọnà. Idí nìyí tí a fi yan tíṭòrì yí láàyò fún àtupalẹ òwe fún èkọ-ilẹ àti ipètùsááwò.

Ọgbọn Ìṣewádíí

Oríṣi ọgbọn ìṣewádíí méjì ní a lò fún isẹ yí. Èkínní ní a ti gba àwọn òwe tí a lérò pé yóò wúlò láti ọdò àwọn àgbà tí a ṣàyan ní agbègbè tí mo wà. Èkejì, a yẹ ọpọlọpọ àwọn ìwé àti isẹ àpilẹkọ fún isẹ iwádíí yí. Bẹẹ ní a kàn sí orí ẹrọ ayélujára. Gbogbo àwọn àkójopọ èdè-fáyewò (data) tí a gbà ní a fi tíṭòrì ìmọ ibára-ẹni-gbé-pò àti tí ipètùsááwò tú palẹ.

Ìfáára

Òwe gégé bí ọkan lára àwọn ọnà-èdè ajẹmẹwà alátínúdá ní isẹ àpilẹkọ yí dá lé, èyí tí kò sì gbọdọ kú. Ó jẹ ipèdè kúkúru tó mọgbón dání èyí tí a fi ní sọ òótó, kí a sì tún fi gbani ní ìmòrán. A fi ní ṣàpẹjúwe ohun tí a ní lókàn pátó nípa nńkan kan pẹlú iwónba ọrọ pére. Ó se pàtàkì káakiri àgbáyé. Ó dàbí àṣe iléwó. Ó jẹ oríṣun àwòrán inú àti èrò ẹni tó lárógún. Ó lè jẹ yọ pọ mọ ọnà-èdè mìíràn. Ìwúlò rẹ kò lónkà tí a bá fi ojú ètò-ẹkọ, ọrọ-ajé, ibára-ẹni-gbé-pò àti isẹ-ọnà mìíràn ajẹmọ lítírésò, itàn àròsọ, ewì, eré orí-itàgé wò ó. A wo ohun tí èdè jẹ nítorí pé èdè ní oríṣun òwe. A wo èdè Yorùbá àti àwùjọ Yorùbá gégé bí ẹyà àwọn ènìyàn tó gbayì, tó sì jẹ ọkan lára àwọn èdè abíníbí orílẹ-èdè Nàìjíríà. A gbìyànjú láti mẹnù ba oríki òwe àti àwọn àbùdá káfiyá rẹ. Bẹẹ ní a wo ìwúlò rẹ fún àwọn olùsọ èdè Yorùbá. A wo ipa ribiribi tí òwe kó nínú àwùjọ Yorùbá ní pàtàkì àti àwùjọ àgbáyé lápapọ, èyí tó ní se pẹlú àyípadà igbé ayé wón àti àwùjọ wón sí rere. Èyí gan-an ní idí pàtàkì tí òwe Yorùbá kò fi gbọdọ kú.

Èdè àti èdè Yorùbá

Èdè ni ètò àwọn àmì, iró àti àròkò tí à n ló láti ẹ àfihàn ìtumọ àti láti fi sọ èrò, òye àti ìmọlára. Ó jẹ ọnà ìbáńsọrọ tó dájú, tó kún fún àwọn ilà àjogbà, àti òfin tó n darí rẹ nípa àmúlò àwọn ọrọ, àpólà àti gbólóhùn tó ní ìtumọ. Èdè kún fún ẹyà fọnlọjì, mọfólọjì, síntáásì àti sẹmántíkì, àti bí a ti ẹ n ẹ àmúlò rẹ lówùjọ fún ìbáńsọrọ tó yanra-n-tí (Hymes 1974).

Èdè jẹ ọnà ìbáńsọrọ tí a fi n gbé ìròyìn jáde, tí a sì fi n şàlàyé èrò àti ìmọlára ẹni fún ẹlómíràn. Ó jẹ ohun èlò ìdánimọ àti àşà àwọn olùşọ rẹ. Èdè ni ọnà ìbáńsọrọ tó rọrùn jù fún olùşọ àti olùgbọ fún ìbáşepọ ní àwùjọ. Ó wúlò fún ìrònújnlẹ àti wíwá ojútúú sí şşòro yòówù tó n dojú kọ àwọn olùşọ rẹ (Webster, 1994:554)

Lákòótán, èdè jẹ mó àkójopọ ọrọ, ìrísí àti bátàni iró àti ihun tó jẹ àkójopọ isọ àwọn èniyàn kan, orílẹ-èdè kan tàbí isọrí àwọn èniyàn kan. A lè sọ èdè láti ẹnu tàbí kí á kọ ọ sílẹ. Nínú ilà à ikónilédè, èdè síşọ ló şáájú kíkọ, nígbà tí èdè kíkọ şáájú kíkà.

Èdè Yorùbá

Ọnà méjì ni a fẹ gbà wo Yorùbá. Ọnà kinní, Yorùbá jẹ ọnà ìbáńsọrọ gégé bí àwọn ọnà ìbáńsọrọ bíi Gẹẹsì, Faransé, Kiswahili, Igbo, Hausa abbl, tí à n ló láti fi èrò àti ìmọlára ẹni hàn. Ó jẹ èdè olóhùn, èyí tí ó n fi iyàtọ hàn láàrin ìtumọ ọrọ méjì. Ó ní ihun Olùwà-Ọrọ-İşe-Àbò (Subject-Verb-Object). À n ló ó nínú ìbáşepọ àwọn èniyàn lójoojúmọ fún ẹkọ, ìròyìn orí rédìò, tẹlifíşàn àti iwé àtigbàdegba. Ó jẹ ohun èlò olówó iyebiye lówọ àwọn òhíkòwé àti akéwì èdè Yorùbá.

Èdè Yorùbá jẹ ọkan lára àwọn èdè abínibí ní orílẹ-èdè Nàìjíríà. Ó ní olùşọ bí mílìyònu ogbòn (FGN, 2006). Wọn n sọ èdè Yorùbá ní orílẹ-èdè míràn bíi Benin, Togo, Sierra-Leone, Brazil, Cuba, Trinidad àti Tobago, America abbl. Ogún Yunifásítì ní America ni wọn ti n kọ èdè Yorùbá bí èdè àkókúntẹni (<http://Africa.iss.wisc.edu/>)(Accessed on 22nd January, 2025). Yorùbá jẹ ẹyà ipín èdè Benue Congo titun lábẹ ipín mọlẹbí Congo Kordofanian (Greenberg, 1963).

Ọnà kejì, Yorùbá jẹ àwọn ẹyà èniyàn kan tí a lè rí ní orílẹ-èdè Nàìjíríà àti ní ibi gbogbo. Ní Nàìjíríà, a lè rí wọn ní apá iwọ oòrùn. Itàn fi hàn pé ilú Ilẹ-Ifẹ ni orírùn wọn. Àşà Yorùbá ní í şe pẹlú isẹ ọnà orin, isẹ agbẹ àti aşọ híhun. Òrìşà bí Ògún, Ọya, Şàngó abbl ni àwọn ibọ pàtàkì fún àwọn Yorùbá. Iwà omólúàbí jẹ àwọn ẹyà Yorùbá lógún púpọ (Johnson, 1921).

Òwe

Ipa pàtàkì ni òwe n kó nínú àşà imẹşọ-ọrọ nínú èdè. Ó jẹ ọkan lára àwọn ọnà-èdè alátinúdá ajẹmẹwà. Lálsí òwe, èdè lítírẹşọ àtẹnudẹnu àti alákoşílẹ Yorùbá kò tí ì pé. Àwọn onímọ ti gbiyànjú láti ẹ àkójopọ oríşiríşì òwe. Àwọn onímọ bíi Tubi (1955), Fásànyà (1962), Delano (1966), Bámgbóşé (1968), Bada (1970), Ajíbólá (1971), Fátùróti (2007) abbl. Ajéwólé (2009:22) sọ pé “Òwe jẹ ọkan gbòógì nínú àwọn lítírẹşọ alohùn Yorùbá tí wọn ti lójọ lórí; ìdí tí òwe pípa fi ta àwọn yòókù yọ ni pé ojoojúmọ ni tẹwe-tàgbà n ló ó, yálà nínú ọrọ geere, ewì, itàn, orin, eré orí itàgé àti àlọ abbl”. Ohun tí a rí fàyo nínú àkíyèsì onímọ yií ni pé nínú gbogbo ẹyà lítírẹşọ àtẹnudẹnu tàbí alohùn àwùjọ Yorùbá, kò sí èyí tí lílò dùn lára tó òwe pípa nítorí pé níbíkíbi, nígbàkùùgbà, láàyèkáàyè àti níbi gbogbo ni àmúlò òwe ti máa n wáyé. Adéjùmọ (2008:14) ti fi ìdí àkíyèsì yií múlẹ şáájú nígbà tó sọ pé “In Yorùbá communities, proverbs are the most commonly used because the frequency of use surpasses that of every other genres of literature” (Ní àwùjọ Yorùbá, òwe ni àmúlò wọn wópọ jù nítorí pé àmúlò wọn tayọ ju ti àwọn ẹyà lítírẹşọ tó kù). Finnegan (1970:38) sọ pé ibi gbogbo àti ní ọpọ yanturu ni òwe ti n wáyé ní ilẹ Adúláwọ, àyàfi ní ààrín àwọn

Bushmen ní Gúúsù Adúláwò àti Nilotic tí kò ti wópò. Olátúnjì (1984) gbìyànjú láti ẹ̀ ẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ àlàyé nípa òwe Yorùbá.

Èdà òwe káriayé

Òjóadé (1985:328) ṣàlàyé àwọn afọ̀ tó jẹ̀ èdà òwe gégé bí ohun tó dára jù lọ ní ayé àti èrò tó jẹ̀ mọ́ ti ilẹ̀ Adúláwò. Òwe kì í ẹ̀ ẹ̀rò kan lásán, bí kò ẹ̀ àwọn ẹ̀rò tó ní àṣẹ nínú. Òwe dúró gégé bí àṣẹ iléwò tàbí àkójopò gbólóhùn sọkí sọkí (The proverbs represent the quintessence of African life and thoughts. Proverbs are not just platitudes but sayings that carry authority. Proverbs constitute a manual of authority or an anthology of gnomes). Òwe lè jẹ̀ yọ̀ pọ̀ mọ́ ọ̀nà-èdè miiran. Delano (1973:77) sọ pé àwọn òwe Yorùbá lè jẹ̀ afòtítóhàn, èyí tó máa ń fi ohun tí èniyàn ní lẹ̀kàn láti sọ hàn lẹ̀kàn tó yá, tó sì lọ tààrà. Ìsọ tó bá dára nínú èdè Yorùbá gbòdò jẹ̀ àbájáde òwe àti àwọn ewi alohùn miiran. Lára àwọn ohun tó jẹ̀ àkóónú òwe ni pé kì í ní àwítúnwí asán tàbí ọ̀pọ̀ àròyẹ̀ nínú.

Àpẹẹrẹ 1:

Ẹnu àgbà lobì í gbó

Ẹnu ọmọdé lobì í so

(It is the elders' mouth that the kolanut sounds ripe

It is the child's mouth that kolanut fruits)

Tí obì bá so, ọmọdé ló máa ń sọ pé obì so, àgbà ló máa ń sọ pé obì náà ti gbó. Yàtò sí èyí, àgbà ló ń jẹ obì, ọmọdé kì í jẹ ẹ. Àgbà kún fún ìrírí. Èyí ló fàá tí àwọn èniyàn àwùjọ fi máa ń bọwọ̀ fún wọn. Wọn gbà pé àṣẹ wà lẹnu wọn. Ìrírí yìí ni wọn sì fi ń to mọ̀lẹ́bì àti ilú. Tí wàhálà bá wáyé, àgbà ló máa parí rẹ, ibi tí àgbà bèẹ̀ bá sì ti sọ ọ sí ni wọn yóò gbà sí. Àgbà kò gbòdò tán nílúú. Láìsì àgbàlagbà, rúdurúdu ni ọ̀rọ̀ inú àwùjọ yóò rí. Ìrírí wọn wúlò fún ìṣàkóso àwùjọ. Yorùbá ní ìbọwọ̀ fún ọ̀jọ̀ orí lópòlópò. Ìrírí àwọn àgbàlagbà ló mú wọn mọ̀ òwe, tí wọn sì máa ń lò ó bó ti tọ̀ àti bó ti yẹ. Láìsì àgbàlagbà, rúdurúdu ni ọ̀rọ̀ ilú yóò rí.

Àpẹẹrẹ 2:

Àgbà kì í wà lẹ̀jà, kórí ọmọ tuntun wọ.

(An elder should not be in the place, and allow a child's head to hang)

Àgbàlagbà gbòdò ẹ̀tán láti làjà láàrin ẹ̀ni méjì tí wọn ń jà. Ìtíjù ni fún àgbàlagbà tí nńkan bàjẹ̀ lójú rẹ.

Ìwúlò òwe

Ìwúlò òwe kò lónkà tí a bá fojú ètò ẹ̀kọ̀, ọ̀rọ̀-ajé, ẹ̀sìn, ìbára-ẹ̀ni-gbé-pọ̀ àti ìṣẹ̀ ọ̀nà ajẹmọ̀ lítirẹ̀ṣọ̀ (Ìtàn àròsọ̀, ewi àti eré-orí itàgẹ̀) wò ó. Oríṣiríṣi ìṣẹ̀ ni à ń fi òwe ẹ̀ lẹ̀kàn tí ìròrùn fi lè dé bá ẹ̀nikòòkan àti àwùjọ lápapọ̀. Òwe wà fún ìmọ̀ràn, àlàyé, ìbáwí, ìkílò, ìṣírí (Delano, 1976) àti ìpẹ̀tùsááwọ̀ (Adesuyan, 2010). Ìdí nìyí tí Delano (1976:14) fi sọ pé:

Òwe ẹ̀ṣin ọ̀rọ̀, bí ọ̀rọ̀ bá sọ̀nù, òwe ni a fi ń wá a.

(A proverb is the horse of words, if a word is lost, a proverb is used to find it).

A lè fi òwe gbani ní ìmọ̀ràn pé kí ó máa fi gbogbo owó tó bá ní jẹun tán. Ó dára kí á ní owó ní ìpamọ̀ nítorí ìnàwó tó lè súyọ̀ lójọ̀ iwájú láìròtẹ̀lẹ̀.

Àpẹẹrẹ 3: Òwe fún ìmọ̀ràn (Advice)

Bí èkòlò bá júbà ilẹ̀, ilẹ̀ á lanu fún un.

(If the ekòlò acknowledges the superiority of the earth, the earth will open itself for ekòlò – Ekòlò is a long worm generally found by the side of a river or in a damp place)

Ìtumò èyí ni pé ó dára láti tẹ́ríba, kí á sì bọ̀wọ̀ fún àgbàlagbà tàbí ẹ̀ni tó bá jùni lọ ní gbogbo ọ̀nà kí á lè rí ohun tí à ń fẹ́ gbà.

Àpẹẹrẹ 4: Òwe ìbáwí (Rebuke)

Afaségbòjò ń tan ara rẹ̀ jẹ.

(He who tries to catch rain-water with a sieve is deceiving himself)

Èyí jẹ ọ̀we ìbáwí fún ẹ̀ni tí ó ń gbìyànjú láti ẹ̀ ohun tí ó hàn kedere pé kò lè ẹ̀ ẹ̀şeyorí nínú rẹ̀. Èyí yóò lè ràn án lówọ̀ láti jáwọ̀ nínú ìwà bẹ̀ẹ̀ fún ànfààní ara rẹ̀.

Àpẹẹrẹ 5: Òwe ìkìlò (Warning)

Agbójúlógún fí ara rẹ̀ fọ̀sì ta.

(He who pins his hopes on a legacy, gives himself up to be afflicted with poverty)

Èyí ń kílò fún wa kí a má gbójú lógún tàbí ìrànlowọ̀ láti ọ̀dọ̀ ẹ̀lòmíràn. Ó dára kí ẹ̀niyàn ó tẹ́pá mọ́şé kí ó má baà jiyà. Àtẹ́lẹ̀wọ̀ ẹ̀ni kì í tanni jẹ. Bí alágbára kò bá fí là, yóò fí jẹun. Òwe tó fara pé ọ̀we àkókò lèyí, ó túmọ̀ sí pé bí ọ̀jọ̀ ọ̀lẹ́ yóò ẹ̀ rí wà lówọ̀ ẹ̀niyàn fúnra rẹ̀. Ẹ̀ni tó bá tẹ́pá mọ́şé yóò jẹ ẹ̀rè rẹ̀. Dandan ni kí ẹ̀ni tó bá tẹ́ra mọ̀ işé ó rère níbẹ̀. Bí ẹ̀ni bẹ̀ẹ̀ kò bá là, yóò lè bọ̀ ara rẹ̀.

Àpẹẹrẹ 6: Òwe işírí (Encouragement)

Pípẹ̀ ni yóò pé, akólòlò yóò pe baba.

(However long it will be the stammerer will pronounce baba (father) – No matter how long the night, it will break into the day).

Èyí wà fún ẹ̀ni tó bá wà nínú işòro tàbí wàhàlà, pé bó pé bóyá, bí ó bá rọ́jú, yóò borí. Iyẹn ni pé ó dára kí a máa ní àfaradà àti sùúrù tí a bá fẹ́ ẹ̀ ẹ̀şeyorí nínú ilépa wa láyé.

Àwọn ọ̀we wònyí jẹ èdè tó jinlẹ̀ tí ọ̀bí fí ń kọ̀ ọ̀mọ̀ kó lè jẹ ẹ̀niyàn pàtàkì lówùjọ̀. Ọ̀mọ̀ tó bá jẹ kí ọ̀we wònyí so ẹ̀so rere láyé wọn, ó dájú pé àyípadà máa ń dé bá wọn àti àwùjọ̀ tí wọn wà. Àwùjọ̀ tí àlàáfíà bá ti jọba, àyípadà máa ń dé bá irú àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀ lóríşíríşí ọ̀nà (Adesuyan, 2024).

Ipa ọ̀we nínú ipètùsááwọ̀ (Role of proverbs in conflict resolution)

Işé pàtàkì kan tí ọ̀we ń ẹ̀, tí a kò sì gbọ̀dọ̀ fojú rénà rẹ̀ ni ipètùsááwọ̀ (Conflict resolution). Èyí jẹ ìdí kan pàtàkì tí ọ̀we kò fí gbọ̀dọ̀ kú. Bárákú ni èdè, èyí tí kò ẹ̀ fowọ̀ yẹpẹ̀rẹ̀ mú. Ohun ìní àwùjọ̀ ni, èyí tó lè şokunfà idàgbàsókè àwùjọ̀. Èwẹ̀, ó tún jẹ orisun idàrúdàpọ̀ lówùjọ̀. A lè lo èdè lónà tó tọ̀ tàbí kí á lò ó lónà tí kò tọ̀. Tí a bá wá şàmúlò èdè lónà tí kò tọ̀, ó lè fa rúkèrúddò. Lílo èdè lónà tó tọ̀ máa ń fí àyè gba àlàáfíà. Oníkálukú ló ń ẹ̀ şe àmúlò èdè gégé bí ìrírí rẹ̀ ti tó lówùjọ̀. Ó pọ̀n dandan kí a ní ìmọ̀ nípa ìmọ̀dọ̀şé àti ìmọ̀dọ̀şo èdè, èyí tó máa ń yorí sí ìmọ̀ kíkún nípa gbígbọ̀ àti síşo. Ìmọ̀ gbígbọ̀ àti síşo ló máa ń jẹ yọ̀ nínú àmúlò ọ̀we, ní pàtàkì, nígbà tí a bá ń yanjú aáwọ̀ (Adesuyan, 2010:3).

Kí ni aáwò?

Webster (2004:235) sọ pé aáwò ni ìtakora méjì tó lè bí ìkùnsínú tàbí asò. A kò sì lè fẹ ẹ kù lówùjọ. Ìyẹn ni pé, ní àwùjọ èniyàn, kò sí bí a ti ẹ lè máa bára gbé tí kò fi ní sí aáwò. Ẹ́se, ìhùwàsí, èrò, ìfojúsun, ifẹ́ wa, tí tí tó fi kan èdè wa kò bára mu. Èyí sì n fa àkolùkọgbà tàbí àìgbọraeniyé tó máa n yorí sí ìdàárúdàápò. Ó lè jẹ láàrin ọkọ àti aya, ọmọ àti ọbí, ọgá àti ọmọsẹ, ẹbí, àdúgbò, ilú, ipínlẹ, orílẹ̀-èdè abbl. Láísí ànìàní, aáwò jẹ ìṣẹ̀lẹ̀ tí ó máa n fa ipè àlàáfíà. Àwọn ọ̀wẹ kan sì wà tí ó dá lórí ipètùsááwò bẹẹ. Lára oríṣi aáwò ni ìmúbòsípò aáwò (Conflict transformation), ipètùsááwò (Conflict resolution), idarí/àkóso aáwò (Conflict management) àti ifòpínsí aáwò (Conflict termination) èyí tí kò ẹ ẹ ẹ. Ìyẹn ni pé aáwò jẹ ohun tí kò lè kúrò lówùjọ èniyàn tí tí láé. Ní ọjó kejídínlógún, oṣù kọkànláá, ọdún 1967 (18/11/67) ni àjọ *United Nations Security Council*, nípasẹ̀ “Resolution 242” gbìyànjú láti paná aáwò láàrin Israel àti Palestine. Wọn mú kí Israel kó àwọn ọmọ ogun àti èròjà ogun wọn kúrò nílẹ̀ Palestine tí wọn wà, kí àlàáfíà lè jọba (Webster, 2004:235). Sùgbón bí a bá wo àsìkò yìí, àwọn orílẹ̀-èdè méjèjì tún ti tèsíwájú nínú aáwò náà.

Ẹ́ jẹ́ kí á wo diẹ́ nínú àwọn ọ̀wẹ Yorùbá àti iwúlò wọn nínú ètò ipètùsááwò.

Àpẹẹrẹ 7:

Ẹnu àgbà ni obì ti n gbó.

(It is the elders mouth that the kolanut sounds ripe)

Láàrin ọ̀pọ̀ èniyàn níbi ìyanjú aáwò, ó ẹ́ẹ́ ẹ́ kí a fẹ́ fún ẹnikan láyè láti darí aáwò náà. Ẹni tó bá dàgbà jù ni wọn yóò jẹ kó dásí ọ̀rọ̀ náà nítorí ìrírí ẹni bẹẹ. Láísí àgbàlagbà, ìdàárúdàápò lè bẹ sílẹ̀ láàrin àwùjọ.

Àpẹẹrẹ 8:

Baba Mogbà, bí wọn bá n tàn ọ, iwọ ni kí o má tanra rẹ.

(Elder Mogbà, do not deceive yourself, even if you are been deceived.)

Olórí àwọn olùsìn òrìṣà Sàngó ni Yorùbá n pè ní Baba Mogbà. Èyí jẹ ọ̀wẹ ìkìlò fún ọkan lára àwọn tó n jà pé kí ó má ẹ ohun tó lè kó wàhálà bá a nígbà tí ìgbésẹ̀ bẹẹ bá yí i lówò. Àwọn tó n sọ fún un pé kó máa gbà, tí ó bá di wàhálà tán, wọn tún lè sọ pé àṣejù rẹ̀ ti pọ̀ jù.

Àpẹẹrẹ 9:

Ohun tó wà lẹyìn Ọ̀fà ju Ọ̀jé lọ.

(Towns after Ọ̀fà are more than those after Ọ̀jé – Apart from Ọ̀jé town, there are many towns after Ọ̀fà.)

Ilú kan wà ní tòsí Ọ̀fà láyè àtijọ́ tí a pè ní Ọ̀jé, bí ó tilẹ̀ jẹ pé ilú náà ti parẹ́ bá yíí, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ilú mǐíràn ló tún wà. Ìyẹn ni pé kí í ẹ́ ilú Ọ̀jé nìkan la lè rí lẹyìn Ọ̀fà (Fátùróti, 2007:23). Á n lo ọ̀wẹ yìí láti fi sín èniyàn ní gbéré́ ipàkọ̀ pé àtubótán ìṣẹ̀lẹ̀ kan ẹ́ẹ́ ẹ́ kó kó sí wàhálà ju bí a ẹ́ rò lọ.

Àpẹẹrẹ 10:

Bí a kò bá gbàgbé ọ̀rọ̀ ànà, a kò ní rẹni bá ẹ́rẹ́

(Forget about the past or causes of conflict and be reconciled).

Ohun tí èyí wà fún ni ìmòrán fún àwọn tó n jà láti dáríji ara wọn nígbà tí aáwò bá wáyé, kí wọn sì máa bá eré lọ bí ti àtẹ̀yìnwá. Àìgbàgbé ọ̀rọ̀ ànà kí í jẹ́ kí aáwò ó dọ́pín.

Àpẹẹrẹ 11:

Bí òwè, bí òwè ni à ń lu ilù àgídìgbò, ọlọgbón ní ń jó o, ọmọ̀ràn ní mọ ọ̀n.

(The àgídìgbò talking drum is sounded in proverbs, only the wise can dance to it and only the experienced can understand it. Àgídìgbò is a Yorùbá drum used to send messages in time of war)

Gégé bí a ti ẹ ń sọ bọ, àwọn òwè wà tí a fi ń yanjú aáwọ láàrin àwọn tí wọn ń jà. Àwọn òwè wònyí ní àwọn tó bá ń yanjú aáwọ máa ń pa, ní pàtàkì ẹni tó ń darí ètò láti yanjú aáwọ bẹẹ.

Àpẹẹrẹ 12:

Onísùúrù ní ń ẹ ọkọ ọmọ Hausa

(Only a patient man becomes the husband of an Hausa girl)

Láti kékeré ni àwọn èniyàn wa ní apá òkè-ọya tí ń finúfíndò gbà pé ọkúnrin tó bá nífẹẹ sí ọmọ obìnrin ó sàba lé e, tí tí tí yóò fi tóó gbé níyàwó. Irú àṣà yíi sùúrù tó lójó ni. Èyí ló mú kí àwọn baba-ńlá wa máa pa òwè yíi láti gbà wá ní ìmọ̀ràn nípa pàtàkì mímu sùúrù nínú ohun gbogbo. Òwè yíi bá àwọn méjì tí wọn bá ní aáwọ wí.

Àpẹẹrẹ 13:

Bí àṣà kò bá ní fín àwòdì lóràn,
ojú ọ̀run tó ẹyẹ fò láìfí ara gbún ara wọn.
(If the hawk would not pull the kite's legs,
the sky is wide enough for all birds to fly)

Àṣà àti àwòdì jẹ oríṣí ẹyẹ tí wọn ń fò lójú ọ̀run bí wọn bá ń wá oúnjẹ kiri. Bẹẹ ọ̀run téjú láti fún àṣà àti àwòdì àti oríṣí ẹyẹ mǐràn láàyè láti fò láìkọlu ara wọn. Tí ọkan bá kọlu èkejì, a jẹ pé ó mọmọ fẹ tọjà ni. Èyí wà láti fi dẹkun ibèrẹ aáwọ láàrin èniyàn méjì tàbí jù bẹẹ lọ. Òwè yíi jẹ ìmọ̀ràn fún àwọn tó ń jà láti mọwọ kúrò nínú ohun tó bá lè dá aáwọ sílẹ.

Àpẹẹrẹ 14:

Ìjà ló dé, lorin dòwè.

(It is the evolution of a quarrel that transforms a song into a proverb)

Gbogbo wa la mọ ohun tí orin jẹ. A lè kọ ọ nígbàkúùgbà fún oríṣí ẹyẹ. Ó ẹẹ ẹ kí ẹnikan tàbí ẹni méjì tó ń jà kọ orin ní àṣíkò tí aáwọ ń lọ lówó. Ìdí tí orin fi ń wáyé lè máa jẹ mọ aáwọ tó ń lọ lówó, ẹ̀gbón nitorí pé aáwọ ti wà nílẹ, orin bẹẹ lè wọ akínyemí ara kó sì dá ìjà sílẹ láàrin wọn. Ìfura máa ń dé, tí ọkan fi lè rò pé ọ̀n ni orin ń bá wí. A lè lo òwè yíi láti fi pàrọwà sí wọn kí wọn máa ẹ rò pé orin tí ẹnikan ń kọ ń bá ẹnikẹjì wí. Mèlòó la fẹ kà nínú eyín adípèlẹ ni tí òwè tó wà fún ipètùsááwọ.

Àgbálogbábò

A ti gbìyànjú láti wo òwè gégé bí àpẹẹrẹ ọ̀nà-èdè alátinúdá ajẹmẹwà, èyí tí kò gbọdọ kú. A wo èdè gégé bí orisun òwè. A mẹnba ba oríkì, àbùdá kárayé àti iwúlò òwè. A wo “Yorùbá” gégé bí ọ̀nà ibánisòrò àti ẹyà àwọn èniyàn kan. A ẹ àyèwò iwúlò òwè lóríṣí ọ̀nà. A ẹ àfihàn ipa ribiribi tí òwè ń kó nínú ẹgbésí ayé àwọn ọmọ Yorùbá. Òwè wúlò fún iwà ọmọlúwàbí àti ipètùsááwọ ní àwùjọ Yorùbá. A fi ìdí rẹ múlẹ pé ẹkọ-ilẹ, iwà ọmọlúwàbí àti ètò ipètùsááwọ máa ń mú àyípadà rere bá àwọn èniyàn àti àwùjọ Yorùbá lápapọ, èyí tí kò fi yẹ kí òwè Yorùbá kú. Àwa ọmọ Yorùbá gbọdọ pakítí mọra nípa ẹ́ṣe

àwàrí àti àmúlò òwè Yorùbá níbi gbogbo, nígbà gbogbo àti lònà gbogbo. Èyí ni ọ̀nà kan gbòògì láti mú kí àwọn òwè Yorùbá ó wà láàyè.

Àwọn Abẹ̀nà Ìmò tí a mú lò

Nọ	Orúkọ	Ọjọ orí	Ìṣẹ̀ ọ̀òjọ̀
1.	Ọ̀mọ̀wé Rótímí Fátúrótí	65	Òṣìṣẹ̀-ḡẹ̀yíntì
2.	Alàgbà Julius Adébóyè	50	Òṣìṣẹ̀ Ìjọ̀ba
3.	Alàgbà Ayédatiwa Àjàyí	50	Awakọ
4.	Alàgbà Gbénga Fasalejo	60	Àgbẹ̀
5.	Olóyè Adéolú Adébóyè	75	Àgbẹ̀
6.	Alàgbà Dàda Odubote	70	Páítọ̀
7.	Màamá Victoria Akintẹ	80	Olùṣòwò
8.	Màamá Ìyábò Adébọ́lá	70	Olùkọ̀
9.	Onímò Èrọ̀ Dayọ̀ Akinbọ̀tẹ̀	66	Agbaṣẹ̀ṣẹ̀
10.	Alàgbà Awogbile Táyọ̀	80	Olùṣọ̀ Àgùntàn

Àwọn Ìwé Ìtọ́kasí

Adébòwálé, O. àti D. Adélékè (2021). *Àkọ̀tun Èdè Ìpẹ̀rí Yorùbá (New Yorùbá Metalanguage)*. Ìbàdàn: Graceville Publishers.

Adéjùmọ̀, O. (2008). *Issues in Yorùbá Contemporary Proverbs*. Ìbàdàn: Al-Rabib Press Ltd.

Adesuyan, R.A. (2010). “Àgbéyèwò Òwè Ìpè̀tùsááwò Láwùjọ̀ Yorùbá”, nínú *Ẹ̀GIN (Jónà Ìṣẹ̀ Akadà Ní Èdè Yorùbá)*, Department of Yorùbá, Adéyemí College of Education, Oñdó, Nọmba 1, o.i. 52-60.

Adesuyan, R.A. (2024). “Ìpa Èdè Yorùbá Nínú Àyípadà Àwùjọ̀”, a paper presented at the 13th National Conference of Yorùbá Language Scholars (ASSYLAS), 2024, held at the Federal College of Education (Special), Ọ̀yọ̀, Ọ̀yọ̀ State between Monday 8th – Friday, 12th July, 2024.

Adéyemí, S. (2006). *Tíọ̀rì Lítírésẹ̀ ní èdè Yorùbá*. Ìjẹ̀bú-Òdè: Shebiotimo Publications.

Ajéwọ̀lé, S. (2009). *Ẹ̀gbẹ̀ta Òwè Yorùbá àti Ìtumọ̀ Wọ̀n*. Àkúré: Almond-Ak Press Nig. Ltd.

Ajíbọ́lá, J.O. (1971). *Òwè Yorùbá Pẹ̀lú Ìtumọ̀ sí Èdè Gẹ̀ẹ̀sì*. Ìbàdàn: Oxford University Press.

Awóbùlúyì, O. (1990). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìpẹ̀rí Yorùbá) II*. Ìbàdàn: University Press Limited.

- Awóbùlúyì, O. (2014). "Yorùbá Must Not Die Out", Faculty of Arts Lecture, Faculty of Arts, Ọbáfẹmí Awólówò University, Ilé-Ife, 6th February, 2014.
- Badà, S.O. (1970). *Òwe Yorùbá àti Ìṣẹ̀dálẹ̀ Wọ̀n*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Bámgbósé, A. (1968). "The Form of Yorùbá Proverbs", nínú *Odù Journal of African Studies*, Vol. 4, Nọ 2, o.i. 20-26.
- Bámgbósé, A. (1992). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìpẹ̀rì Yorùbá) I*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Délàno, I.O. (1966). *Òwe Lẹ̀ṣin Ọ̀rọ̀*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Délàno, I.O. (1973). "Proverbs, Songs and Poems" in Bìòbákú, S.O. (ed) *Sources of Yorùbá History*. London: Oxford University Press.
- Fájényò, S.O. àti Adéyẹyè, (2016). "Ipa Òwe Nínú Ìfẹ̀ṣẹ̀múlẹ̀ Ìwà Ọ̀mọ̀lúwàbí Láwùjọ Yorùbá Nínú Ìrìnàjò Ọ̀gọ̀rùn-ún Ọ̀dún Orílẹ̀-èdè Nàìjíríà", nínú *Ìtànṣán Oòduà* (Jónà Egbé Olùkọ̀ Èdè Yorùbá), Fólúùmù Karùn-ún, o.i. 1-6.
- Fásànyà, C.O. (1962). *Àkójọpọ̀ Àwọ̀n Òwe Yorùbá*. Ilésà: Olúṣẹ̀gun Press.
- Fátùrótì, O.R. (2022). "Àwọ̀n Àyípadà tó dé bá Àgbékalẹ̀ àti Ìṣàmúlò Òwe Yorùbá" nínú Adéjùbẹ̀, S. àti I.F. Ọ̀jọ̀ (ed) *Àwọ̀n Ìṣẹ̀lẹ̀ Ìwòyí àti Ìpẹ̀nìjà Lóri Èdè, Lítirésọ̀ àti Àṣà Yorùbá (Contemporary Issues and Challenges in Yorùbá Language, Literature and Culture) Festschrift in Honour of Dr. (Alhaji) Sulaymon Mohammed RÁJÍ*, o.i. 249-261.
- Federal Republic of Nigeria (2016). 2016 Population Census, Official Gazette, (FGP71/52007/2, 500 (OL24).
- Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. Oxford: Clarendon Press.
- Friedman, Philip (2004). *The New Webster's Dictionary of the English Language (International Edition)*. U.S.A: Lexcon Publication; Inc.
- Greenberg, J.H. (1963). *Language of Africa*. The Hague: Mouton and Co.
- Hymes, S. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Johnson, S. (1921). *The History of the Yorubas*. Lagos: C.M.S. Bookshops.
- Ọ̀látúnjì, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Ọ̀jóádé, O. (1985). "Africa Traditional Ethical Education and National Discipline: Proverbial Evidence" nínú *Folklore and National Development: A Seminar Proceedings*, Ife, Nigeria Folklore Society.
- Taine, H. (1963-1993). *History of English Literature*.
- Tubi, A. (1955). *Ìwé Òwe ní Èdè Yorùbá*. Yaba: Tubi Publishers.

Recebido em: 23/02/2025

Aceito em: 24/06/2025

Para citar este texto (ABNT): ADESUYAN, Raphael A. Òwe Yorùbá Gégé bí Àpẹẹrẹ Ọnà-èdè Aláínúdá Ajẹmẹwà: Kò Gbọdọ Kú. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.5, nº Especial I, p. 71-79, jan./jun.2025.

Para citar este texto (APA): Adesuyan, Raphael A. (jan./jun.2025). Òwe Yorùbá Gégé bí Àpẹẹrẹ Ọnà-èdè Aláínúdá Ajẹmẹwà: Kò Gbọdọ Kú. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 5 (Especial I): 71-79.